

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW:

BEKLENEN KURTARICI İNANCI

*“Beklenen Kurtarıcı İnanıcı, ed. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul:
KURAMER Yayınları, 2017, 550 s.”*

Tanıtım:
Betül YURTALAN
Arş. Gör., Ankara Ü. İlahiyat F.
byurtalan@ankara.edu.tr
orcid.org/0000-0003-3594-8427

Farklı kültür ve dinlerde kendisine çeşitli biçimlerde yer bulmuş olan “beklenen kurtarıcı” inancı İslâm dünyasının da önemli meselelerinden birisidir. Müslümanlar, son peygamber olan Hz. Muhammed’in vefatının ardından yaşadıkları sorunlar karşısında çeşitli çözüm arayışları geliştirmişlerdir. Kurtarıcı beklentisi de bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreçte müceddid, mehdî veya mesîh, adı değişmekle beraber kurtarıcı olduğu iddiasıyla Müslümanlar arasında pek çok şahsın ortaya çıktığı bir vakıdır. Bu iddialar zaman zaman nebîlik ve peygamberlik kadar ileri götürülebilmektedir. Pek çok farklı unsurun etkisiyle oluşmuşsa da beklenen kurtarıcı inancı İslâm kültürünün bir parçası haline gelmiştir. İslâm geleneğinde oluşmuş dinî grupların, mezhep, cemaat ve tarikatların pek çoğunda kurtarıcı inancı yer alırken Kâdiyânîlik ve Bahâîlikte ise nebîlik iddiası söz konusu olmuştur. Hatta tarihsel arka planında Şîî bir tarikat olan Bahâîlik zamanla yeni bir dine dönüşmüştür. Beklenen kurtarıcı denildiğinde, gâib onikinci imam yani vadedilen mehdî inancı dolayısıyla akla ilk etapta Şîîlik gelse de bu inanış Sünnî dünyayı da en az Şîîler kadar etkilemektedir.

Beklenen kurtarıcı konusunda tartışılması ve ortaya konulması gereken belki de en önemli husus, bu inanışın İslâm inancında yerinin neresi olduğudur. İnanılması İslâm’ın bir gereği ve ilâhî mahiyeti olan bir konu mudur? Yoksa toplumsal şartlar gereği birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkan bireysel, toplumsal ve kültürel bir olgu mu? Bu soruların açıklığa kavuşturulması konunun tartışılmasındaki zemini sağlıklı bir noktaya ulaştıracaktır. Başta bu sorulara cevap aramak üzere, İslâm tarihinin erken döneminden itibaren ortaya çıkan bu anlayışın çeşitli yönleriyle ele alınması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu tür iddialar zaman zaman topluma, sosyal, dinî, siyasî ve iktisadî açılardan zarar verebilmektedir.

Beklenen kurtarıcı inancı, Türkiye’de bir takım akademik çalışmalara konu edinmiştir. Avni İlhan’ın *Mehdilik*¹, Mustafa Öz’ün *İmâmiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*², Cemil Hakyemez’in *Şia’da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam el-Mehdi*³, Ekrem Sarıkçıoğlu’nun *Mehdi Gelecek mi? & Dinlerde Mehdi Tasavvurları*⁴ adlı çalışmaları, yine aynı yazarın mesih inancı bağlamında *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*⁵ adlı eseri, Mahmut Çınar’ın *Tarihte ve Günümüzde Mehdiilik*⁶ isimli kitabı, Mehmet Ali Durmuş’un *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi* isimli eseri öne çıkan çalışmalardandır. Bu konuda çeşitli makaleler de kaleme alınmıştır.⁷ Bu makaleler hakkında detaylı bilgi yazımızın konusunu aşsa da, E. Ruhi Fırlalı, Mahmut Aydın, Y. Şevki Yavuz, Cemil Hakyemez gibi isimlerin bu konuda çalışmaları olduğuna işaret etmek gerekmektedir.⁸

Kur’an Araştırmaları Merkezi, 22 Ekim 2016 tarihinde İstanbul’da “Beklenen Kurtarıcı İnancı” adlı bir sempozyum düzenleyerek kurtarıcı inancıyla ilgili sorunları tartışmaya açmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konu üzerinde daha önce böyle bir ilmi toplantı yapılmamıştır. Sempozyum bir taraftan konuyla ilgili bazı hususları aydınlatırken diğer taraftan da yeni çalışmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur. Bu çerçevede 29-30 Eylül 2017 tarihlerinde Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas’ta “Uluslararası Mehdiilik Sempozyumu” yapılması planlanmaktadır.

- ¹ Avni İlhan, *Mehdilik*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1993).
- ² Mustafa Öz, *İmâmiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı, 1995).
- ³ Cemil Hakyemez, *Şia’da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam el-Mehdi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2016).
- ⁴ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Mehdi Gelecek mi? & Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, (Fakülte Kitabevi, 2010).
- ⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).
- ⁶ Mahmut Çınar, *Tarihte ve Günümüzde Mehdiilik*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).
- ⁷ Konuyla ilgili literatüre dair genel bir fikir oluşması açısından bazı makaleleri zikretmek yerinde olacaktır: İzmirli İsmail Hakkı, “Mehdi Meselesi”, s.nşr. Ali Duman, *Hikmet Yurdu*, İbn Rüşd ö.s., 3/6 (2010): 339-346; Avni İlhan, “Kütüb-ü Sittedeki Hadislere Göre Mehdiilik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1992): 101-124; Fatih Topaloğlu, “Şia’da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5/2 (2012): 109-148; İsmail Şık, Yusuf Gökçalp, “Sosyal Teoloji Bağlamında “Mehdilik” Algısına Bir Bakış: İzmirli İsmail Hakkı ve Cemaleddin Afgânî Karşılaştırması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (2014): 468-490; Mahmut Çınar, “Osmanlı Haklarının Mehdiilik Algısı ve Müslüman Tebaa Tarafından Bu Alanda Yazılan Eserler Bağlamında Kurtarıcı Beklentisinin Sosyo-Politik Bağlantıları”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/1 (2016): 216-239.
- ⁸ Bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (1981): 179-214; Mahmut Aydın, “Hz. İsa’nın Akıbeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları”, *Samsun’da Kur’an Günleri XI. Kur’an Sempozyumu: Kur’an ve Risalet, 25-26 Ekim 2008/Samsun*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 225-258; Yusuf Şevki Yavuz, “İslâm İnancında Mehdi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 16, (2012): 68-71; Cemil Hakyemez, “Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2004): 127-144.

Bu yazımızda, ilgili sempozyumda sunulan tebliğler ve müzakerelerden oluşan *Beklenen Kurtarıcı İnanç* adlı eseri tanıtacağız. Sempozyum kitabı, üç bölümden oluşmaktadır. Kitapta, açılış konuşması ve açılış konferansının ardından birinci bölümde tebliğler ve müzakereler, ikinci bölümde genel müzakereler, üçüncü bölümde ise genel müzakerelere cevaplar yer almaktadır. Tarihçi Ahmet Yaşar Ocak tarafından yapılan “İslâm Tarihinin Mitolojik Kültüründen Kaynaklanan Sosyo-Politik Problemi: Mehdîlik ve Mehdîci Hareketler” başlıklı açılış konferansının metni, konunun tarihi perspektifini ortaya koymuş ve bu sayede tebliğlere de bir temel oluşturmuştur. Tebliğ metinleri ise her alanda üç metin olacak şekilde konusal olarak tasnif edilmiştir. Öncelikle beklenen kurtarıcı inancının dinî arka planı, ikinci olarak bu inancın tarihsel süreci ve son bölümde inancın genel perspektifi ve değerlendirmeler ele alınmıştır. Farklı hocalar tarafından yazılan on altı genel müzakerenin ardından tebliğcilerden yedisi genel müzakerelere cevaplarını kaleme alma imkânı elde etmişlerdir.

Ocak, mehdî ve mehdîci hareketlerin tarihsel, teolojik, ideolojik, sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve mitolojik olmak üzere farklı boyutları olduğunu belirtmektedir. (s. 18) Ocak’a göre, “Mehdî/mehdîcilik, kökeni itibarıyla Antik Ortadoğu ve Asya din ve mitolojilerinden İslâm kültürüne intikal etmiş olan teolojik bir kavram ve aynı zamanda bir ideolojidir. Kökeni mitolojiktir.” (s. 21) Mitolojinin İslâm’a tesirlerinin ve “İslâm Mitolojisi”nin henüz tam anlamıyla tartışılmadığını ve ortaya konulmadığını ifade eden Ocak, mehdîci ideolojide de bu problemin etkili olduğu kanaatindedir. Ona göre, akademik çevre, sorunlar gündeme yerleşmeden onları dikkatle ele almamaktadır ve mehdî inancının tarihsel arka planı yeteri kadar çalışılmamıştır. (s. 23) Ülkemizde son bir yılda yaşanan sorunların beklenen kurtarıcı inancı üzerinde durulmasında ve böyle bir sempozyum yapılmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu önemli bir adımdır ancak daha da önemlisi bazı meseleleri ciddi bir problem haline gelmeden tüm yönleriyle ortaya koymaya gayret ederek olumsuz sonuçlarını asgariye indirebilmektir. Bu açıdan Ocak’ın eleştirileri dikkate değerdir.

Ocak’ın üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi de mehdîlik hareketleri ile tasavvuftaki velâyet anlayışının ve kutbiyyet teorisinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği meselesidir. Ocak, mehdîci hareketlerin daha ziyade sûfî çevreler içinden zuhur ettiğini ve sosyal tabanının da bu çevrelerce oluşturulduğunu ifade ederek “kutub-mehdî özdeşliği” şeklinde bir kavramsallaştırma yapmakta ve bu durumu İslâm tarihinde yaşanan bir takım olaylarla örneklendirmektedir. (s. 25-29) Ocak, her mehdî hareketinin mutlak surette yeni bir tarih icad ettiğini ifade etmektedir. (s. 34) Bu noktada gerçek tarihle tarih inşasını ayırmak araştırmacılara düşmektedir. Ocak’ın tebliğinde beklenen kurtarıcı inancıyla ilgili cevaplanması gereken çeşitli soruları açıklıkla gündeme getirmesi de önemlidir. (s. 19) Bu sorunların bir kısmı tanıtımı yaptığımız kitaptaki metinlerde ele alınmışsa da yeni çalışmalara konu edilecek niteliktedir.

Kitabın “Dinî Arka Plan” başlıklı birinci bölümünde Ömer Faruk Harman’ın “Beklenen Kurtarıcı İnancının İslâm Öncesi Dinî Arka Planı”, Nihal Şahin Utku’nun “Beklenen Kurtarıcı İnancının Siyasî-Dinî İdeoloji Olarak Ortaya Çıkışı” ve Cemil Hakyemez’in “Şîa’da Beklenen Kurtarıcı İnancı ve Günümüzdeki Yansımaları” başlıklı metinleri yer almaktadır. Ocak’ın ve bundan sonraki bazı yazarların da vurguladığı üzere beklenen kurtarıcı inancı İslâm diniyle ortaya çıkan bir inanış değildir. Farklı din ve kültürlerde mevcuttur ve bu din ve kültürlerin etkisiyle değişip dönüşerek Müslümanlar arasında yaygınlaşmıştır. Metninde beklenen kurtarıcı inancının İslâm öncesindeki seyrini ele alan Harman, ilkel kabile dinlerinde dahi bir kurtarıcı inancının olduğunu belirtmektedir. (s. 43) Hinduizm, Budizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki kurtarıcı beklentilerini ortaya koyarak İslâm’a etkilerinin daha kolay tespit edilmesine imkân tanımaktadır. Kurtarıcıya verilen isim kültürlere göre değişmekle birlikte, hepsinde kurtarıcı inancıyla ilgili ortak noktaların olduğu görülmektedir. Ancak hem her kültürün kendi içerisinde hem de kültürler arasında bu inanca dair farklılıklar olduğu da anlaşılmaktadır.

Utku, metninde kurtarıcı inancının siyasî-dinî bir ideoloji olarak ortaya çıkışını ele almaktadır. Beklenen kurtarıcı inancının ortaya çıkış sebepleri ve ortaya çıktığı ortamla ilgili belki de ayrı bir makale oluşturacak kadar çok şey söylenebilir. Ancak Utku’nun da belirttiği üzere bu inanışın ortaya çıkışında adaletsizlik, eşitsizlik ve haksızlığın yaygın olduğu ortamlar özellikle etkilidir ve bu ortamlar birçok siyasî hareketi şekillendirmektedir. (s. 61) Yazarın, beklenen kurtarıcı inancında “beklenen”in müphem olmasının siyasî amaçlar için kullanılmasını kolaylaştırdığı tespiti önemlidir. (s. 63) Utku, İslâm inancına kurtarıcı kavramının girişini Hz. Osman’ın hilafetinin son yıllarındaki siyasî karışıklık dönemine kadar geri götürmüşse de (s. 66), mehdî kavramının dört halife döneminde hatta Emevîlerin ilk dönemlerinde dahi tam anlamıyla beklenen bir kurtarıcı manasında kullanıldığı söylenemez. Çünkü bu dönemde daha ziyade siyasî anlamda bütünlüğü sağlayacak lider anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki sıkıntılı süreçlerin mehdîlik iddialarına uygun zemin hazırladığı tespiti yerindedir. (s. 67-68) Özellikle Ali oğullarının yaşadığı mağduriyetler bu çevrede arayışların daha yoğun olmasına sebep olmuştur. Utku’nun Abbâsî davetinde ve devriminde beklenen kurtarıcı sembolizminin olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Ona göre, buradaki kurtarıcı fikri kişi değil ideal üzerinden tanımlanan bir özellik göstermektedir. (s. 83) Daha sonra ortaya çıkacak birçok siyasî muhalefet hareketi de propagandalarını Abbâsîlerinkine benzer yöntemler kullanarak inşa etmişlerdir. (s. 85)

Hakyemez, metninde öncelikle Şîa’da mehdî fikrinin oluşumunun ve gelişiminin tarihi seyrini ve Şîa içerisindeki farklı yaklaşımları ortaya koymuş ardından da günümüzdeki yansımalarına değinmiştir. Mehdîliğin günümüzdeki yansımaları bölümü özellikle önemlidir çünkü Hakyemez’in de belirttiği üzere, Humeynî ile beraber Şîa’nın imâmet anlayışında yeni bir sürece girilmiştir. Humeynî’nin

“velâyet-i fakîh” anlayışıyla birlikte, fakihler yoluyla, gaybetle imamdan mahrum kalmış gözüken Şiiler bu mahrumiyetten kurtarılmıştır. Vaat edilen mehdî asli fonksiyonlarını ulemâya devretmişlerdir. Her ne kadar Humeynî’den sonra yaşanan süreç Şiileri yeniden kurtarıcı beklemeye yöneltmişse de kurtarıcı beklentisi daha ziyade kıyamete yakın gelip işleri düzenleyecek kişi olarak sınırlandırılmıştır. (s. 105-109) Hakyemez’e göre Şîa bir nevi şartlar gereği gaybetten döneceğini beklediği kurtarıcı mehdîsini kendi eliyle yok etmektedir. Sünnîler ise mehdîliği bir inanç meselesi olarak kabul etmese de meseleyi daha önemli hale getirmişlerdir. Sünnî alimler tarafından bir esasa bağlanmayınca mehdîlik inancı Bâtınî tesirlerin doğrultusunda kontrolsüz bir biçimde yönlendirilebilmiştir. Dolayısıyla günümüzde beklenen kurtarıcı inancı Şiilerden çok Sünnîlerin meselesi haline gelmiştir. (s. 110) Bu tespitler Sünnî dünyadaki mehdî anlayışlarının daha çok çalışılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kitabın ikinci kısmının konusu, beklenen kurtarıcı inancının tarihî sürecidir ve burada, Ahmet Yücel’in “Mehdî Hadislerinin Temel Hadis Kaynaklarındaki Anlamı”, Yusuf Şevki Yavuz’un “Beklenen Kurtarıcı İnancının İslam Akaidine Giriş Serüveni” ve Özkan Öztürk’ün “Tasavvuf Kültüründe Beklenen Kurtarıcı İnancı” başlıklı metinleri yer almaktadır. Yücel, metninde, Kur’an’da mehdîye dair bir ifade ya da işaret olmaması dolayısıyla mehdî inancının hadislere dayandırılmasını göz önünde bulundurarak ilgili rivayetleri değerlendirmektedir. Öncelikle, İslâm dünyasında en çok kabul gören hadis kaynakları olan Buhârî ve Müslim’de mehdî ile ilgili rivayetlerin yer olmadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. (s. 148) Mehdi rivayetlerinin mütevâtir olduğunu belirtenlerin esas aldıkları unsurun kesin bilgi ifade etmesi değil de birçok hadis kaynağında bulunması olduğu tespitini yapmaktadır. Mehdi rivayetlerinin sahih olduğu görüşünü ise daha detaylı olarak ele alan Yücel, Bestevî’nin sahih olarak ortaya koyduğu sekiz rivayeti merkeze alıp Hamş’ın bu rivayetlere dair sonuçlarına işaret ederek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yücel’e göre, bu hadis rivayetleri isnadları açısından zayıf veya mevzûdur, içerik bakımından ise çelişkiler barındırmaktadır. (s. 167) Her ne kadar müzakerelerde kendisine itirazlar yöneltilmiş ve rivayetlerin sahih olduğuna dair vurgu yapılmışsa da, Yücel’in kaynaklarını vererek titizlikle sorunu ele aldığı ve rivayetlerin hem isnad hem de muhteva açısından sorunlarını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Yavuz, metninde, beklenen kurtarıcı inancının hangi klasik kelâm kaynaklarında yer aldığını tarihsel olarak ortaya koymaya gayret etmiş ve itikadî esas haline getiriliş sürecini değerlendirmiştir. Kurtarıcı inancının yer aldığı kaynakları kronolojik olarak tek tek ele alan Yavuz, akaid literatüründe yer alan “nüzü’l-i İsâ” ve “zuhûr-i mehdî” inancıyla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: Nüzûl-i İsâ inancını besleyen rivayetler hicri II. asrın başlarından itibaren kaynaklarda yer almaya başlamıştır. (s. 180) Beklenen kurtarıcı inancı ise, siyasî iktidarı kaybeden veya ele geçiremeyen gruplar arasında hicri I. asrın ikinci yarısından itibaren İslâm akaidinde ortaya çıkmıştır ve hicri III. asra kadar devam etmiştir. (s. 190) Kurtarıcı inancı, öncelikle gulât gruplar, ardından Şiî İmâmîyye’de, Ehl-i Sünnet’te ise hadis

rivayetlerinin tedvin edilmesinin ardından benimsenmiştir. (s. 190) Yavuz, akıl yürütebilen insanın dünyevî konularda sorunlarını çözebilecek bilgi üretme imkânına sahip kılındığı ve kurtarıcıya ihtiyacı olmadığı vurgusuyla günümüzde en çok ihtiyaç duyulan hususlardan birine dikkat çekmiştir. (s. 211)

Öztürk, İbn Arabî, Sadreddin Konevi ve İsmail Hakkı Bursevî'yi merkeze alarak tasavvuf kültüründeki beklenen kurtarıcı inancını ortaya koymuştur. Her ne kadar üç şahsı konu edinse de daha çok İbnü'l-Arabî üzerinde durmuştur. Öztürk'e göre sûfî müellifler genellikle hadis külliyyatından beslenip bunları tekrar etmekte ve kısmen de yorumlamaktadır. (s. 221) Öztürk, tasavvuf kültüründe mehdî fikrinin zengin ve kendine özgü bir yorum alanına sahip olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. (s. 259) Bu durumun, daha önce üzerinde durulan, Sünnî gelenekte sınırları çizilmemiş kurtarıcı anlayışından kaynaklandığı düşünülebilir. Sûfî çevrelerdeki kurtarıcı beklentisinin, önemli mutasavvıfların anlayışlarına yönelik bir boyutu olduğu gibi güncel boyutları da vardır. Konunun, inancın merkezinde yer alan velâyet anlayışı ve Türkiye'deki sûfî yapıların ve sûfî çevrelerin bu inanca bakışı başta olmak üzere birçok yönüyle çalışılmaya muhtaç olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabın üçüncü ve son kısmının konusu, "Beklenen Kurtarıcı İnanıcının Genel Perspektifi ve Değerlendirmeler"dir. Sevede Düzgüner'in "Dinî Gruplara Yönelmenin Psiko-Sosyal Analizi", Sönmez Kutlu'nun "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdîlik Tipolojileri" ve Mustafa Öztürk'ün "Beklenen Kurtarıcı (Mehdî) İnanıcının Günümüze Yansımalarına Genel Bir Bakış" konulu metinleri bu bölümde yer almaktadır. Düzgüner, metninde gruplara yönelmenin psiko-sosyal analizlerini konu edinmiş ve meselenin toplumsal boyutunu ele almıştır. Kurtarıcı inancının, "kurtarıcı" olduğuna inanılan bireye yönelik bir boyutu olduğu gibi; müceddidlik, mehdîlik ya da mesîhlik iddiasıyla ortaya çıkan kimselerin etrafında bir dinî grup oluşması dolayısıyla toplumsal bir boyutu da vardır. Düzgüner, Batı ve Türkiye'deki güncel dinî grupların kurtarıcı inancı taşımaları ve liderin grup üyelerinin günlük yaşamına müdahaleleri açısından benzerlikler olduğuna, grupların ortaya çıkışına zemin hazırlayan ortamın ise farklı olduğuna dikkat çekmektedir. (s. 283) Düzgüner'e göre, Türkiye özelinde dinî gruplara yönelmede sadece dinî değil yoğun psikolojik motivasyonlar da etkilidir. (s. 284) Düzgüner'in günümüzde tarikat ve cemaat yapılanmalarının yanı sıra adı belirli bir dinle anılan terör örgütü şeklindeki gruplar dolayısıyla dinî grupların ulusal çapta dinî, psikolojik ve sosyolojik açılardan incelenmesinin yanı sıra küresel boyutta siyasî ekonomik ve askeri açılardan da ele alınmasının artık bir zorunluluk haline geldiği vurgusu da dikkate değerdir. (s. 288)

Kutlu, metninde, mehdî kavramının semantik alanını tespit edip kullanımındaki değişimleri takip etmiş ve kurtarıcı inancının farklı tezahürlerini ele almıştır. Önceki çalışmalarında tarihsel din söylemlerini zihniyetler açısından

tipolojilendirmeye tabi tutan Kutlu, bu defa kurtarıcı inancına sahip grupları benzer bir yolla tipolojilendirmiştir. Kutlu, tezahürleri kronolojik olarak beş ayrı tipoloji şeklinde sınıflandırmaktadır: Kabileci ve asabiyetçi mehdî tipolojisi, mitolojik mehdî tipolojisi, vahdet-i vücûdçu mehdî tipolojisi, sembolik mehdî tipolojisi ve ıslahatçı mehdî tipolojisi. (s. 298) Kavramsallaştırmalar yaparak farklı mehdî anlayışlarını ortaya koyan Kutlu'nun metninde "kurtarıcı inancı" yerine bilinçli olarak "kurtarıcı inancı" kullanımını tercih ettiği dikkat çekmektedir. Kutlu, kurtarıcı bekleme fikrinin dinî değil psikolojik ve toplumsal, yani beşeri bir olgu olduğunu ifade etmektedir. (s. 348) Bu nedenle kurtarıcı fikrini bir inanç değil inanış olarak değerlendirdiği kanaatindeyiz. Kutlu, "Müslüman toplumların tarihsel süreçte siyasî ve toplumsal hayatına yansıyan kurtarıcı bekleme olgusu ile rivayetlere yansıyan mehdîlik olgusunun" birbirinden farklı olduğunu (s. 293) göz önünde bulundurarak hadiselerden hadislere gitmiş ve İslâm Mezhepleri Tarihi çalışmalarında öne çıkarılan "fikir-hadise irtibatı" prensibini mehdîlik anlayışındaki farklılaşmaların tespiti için uygulamıştır. Kutlu, "sembolik mehdî tipolojisi"nin temsilcileri olarak Kâdiyânîlik, Nurculuk ve Gülen hareketini göstermiş ve ortak noktalarının mehdîliği tek kişinin değil bir kişinin önderliğini yaptığı cemaatin, mehdîyi şahs-ı mânevî olarak temsil ettiği fikri olduğunu dile getirmesi dikkat çekicidir. (s. 328) Ona göre, Gülen, Said Nursî'nin mehdînin şahs-ı mânevî olarak temsil edilmesi şeklindeki *sembolik mehdîlik* anlayışını aynen benimsemiş ve ileri taşımıştır. (s. 338)

Mustafa Öztürk, kurtarıcı inancının güncel boyutunu ele alarak konuyu tahlil etmiş ve mehdî inancının belli başlı yansımalarını sistematik bir biçimde ortaya koymuştur. Öztürk'ün beş başlıkta değerlendirdiği bu yansımalar şöyledir; Allah-insan ilişkisinin (Sünnetullah) yanlış yorumlanması, Allah'ın vekîl-i umûr gibi algılanması, endoktrinasyon yoluyla kesin inançlı gruplar oluşturulması, günahın sıradanlaştırılması ve meşrulaştırılması ve sahih itikada sadakat sütresiyle kült oluşturulmasıdır. (s. 356-374) Öztürk, bu hususları FETÖ örneklemini kullanarak analiz etmiştir. Bu hususların, günümüzdeki farklı dinî grupları, cemaatleri ve tarikatları da değerlendirirken göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır. Öztürk, Gülen'in dinî yapı oluştururken ortaya attığı görüşlerde asıl kaynağının Said Nursi olduğu kanaatindeyiz. (s. 363) Onun bu fikri, Kutlu'nun sembolik mehdî tipolojisindeki yaklaşımını destekler niteliktedir. Öztürk'e göre, "ahlak, hukuk, siyaset gibi alanlardaki sosyal sıkıntılar ve sorunları çözmek için birey, toplum ve ümmet olarak atılması gereken ilk adım, mehdî denilen mitolojik kahramanın zuhurunu beklemek yerine Kur'an ve Sünnet'teki emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ilkesi uyarınca bir şeyler yapma iradesi sergilemek ve bu iradeyi eyleme dönüştürmektir." (s. 361) Ona göre, kurtarıcı beklemek insanın Allah'ın kendisine lütfettiği akıl ve irade gibi nimetleri yok sayması anlamına gelir. (s. 375) Bu noktada kurtuluşun insanın kendisinde, yani aklında olduğunu tekrar vurgulamak gerekmektedir.

Kitapta tebliğ metinlerinin ardından genel müzakerelere ve genel müzakerelere yazılan cevaplara yer verilmiştir. Bu, sempozyumdaki fikir alışverişi ve tartışma

ortamının okuyucuya da sunulmasını sağlamıştır. Kitapta yer alan tebliğ metinleri ve müzakerelerden ortaya çıkan sonuçlar genel hatlarıyla şu şekildedir:

- Beklenen kurtarıcı inancı, pek çok farklı din ve kültürde değişik unsurlar barındırmakla birlikte İslâm geleneğinde de kendisine yer bulmuştur.
- Kurtarıcı bekleme fikri, dinî değil, toplumsal, siyasî ve psikolojik sebepleri olan beşeri bir olgudur.
- Kur'an'da mehdîye dair herhangi bir bilgi olmayışı kurtarıcı inancının daha ziyade hadis rivayetlerine dayandırılmasına sebep olmuştur.
- Kurtarıcı inancıyla ilgili rivayetler, zayıf ve mevkuftur. İbn Haldûn'un eleştirilerine bakılırsa bu yeni bir tespit değildir.
- Araplar arasındaki asabiyetçilik ve kavmiyetçilik kültürü, kurtarıcı inancının dayandırıldığı rivayetlere yansımıştır.
- Beklenen kurtarıcı inancı, İslâm geleneğinde ilk ortaya çıkışından itibaren siyasetle bağlantılı olmuştur. Kurtarıcı vasfı yüklenen kişi/kişiler ya da grup, aynı zamanda siyasî lider olarak da görülmüştür ve toplumdaki sıkıntıları gidermesi beklenmiştir.
- Kurtarıcı bekleme inancı hem Şîî hem de Sünnî dünyada ilgi görmüştür. Fakat onların Mehdî'den anladıkları farklıdır.
- Tarihsel süreçte birbirinden farklı mehdî tasavvurları gelişmiştir.

Sonuç olarak, kurtarıcı inancının geniş bir konu alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu inancın ortaya çıkış sebepleri, gelişim süreci, farklı tezahürleri, sonuçlarının hem ortaya çıktığı hem de sonrasındaki döneme dair boyutları, günümüze etkileri, bu inançla ilgili kavramların anlam alanı, kavramların içeriğinde yaşanan değişimler meselenin çeşitli yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurtarıcı inancının tarihsel ve güncel olmak üzere iki boyutu söz konusudur. Tebliğ metinlerinde de ortaya konulduğu üzere hem cemaat ve benzeri dinî gruplarda hem de sûfî çevrede yaygın bir kurtarıcı inancı vardır. Dinî yönü olan bu inancın sosyal, psikolojik ve siyasî boyutları da bulunmaktadır. Türkiye'de son zamanlarda bizzat tecrübe edilen hadiselerin de gösterdiği üzere kurtarıcı inancı halen siyasî amaçlarla kullanılabilir. Dolayısıyla kurtarıcı inancı ve bunun tezahürleri günümüzün önemli tartışma alanlarından biri olarak yerini korumaktadır.

Müslümanlar tarih boyunca zorlu ve sıkıntılı dönemler yaşamışlardır. Günümüzde de bu durum devam etmektedir. Teknolojik ve bilimsel anlamda hızlı gelişmelerin yaşandığı bu süreçte Müslümanlar ne yazık ki daha ziyade iç çatışmalar ve

savaşlar ile gündemdedir. Bu durumda bir çözüm arayışı gündeme gelmektedir. Bu noktada, sorunlara çözüm üretmenin, kurtarıcı beklemekle değil, aklın etkin kılınması ve insanın üzerine düşen sorumlukları yerine getirmesiyle mümkün olacağı vurgulanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Aydın, Mahmut, "Hz. İsa'nın Akıbeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları", *Samsun'da Kur'an Günleri XI. Kur'an Sempozyumu: Kur'an ve Risalet, 25-26 Ekim 2008/Samsun*, Ankara: Fecr Yayınları, 2009, 225-258.
- Çınar, Mahmut, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- _____, "Osmanlı Haklarının Mehdilik Algısı ve Müslüman Tebaa Tarafından Bu Alanda Yazılan Eserler Bağlamında Kurtarıcı Beklentisinin Sosyo-Politik Bağlantıları", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14, (2016): 216-239.
- Durmuş, Mehmet Ali, *Mitolojik Kurtarıcı Mehdi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, (1981): 179-214.
- Hakyemez, Cemil, *Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam el-Mehdî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2016.
- _____, "Mehdî Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5, (2004): 127-144.
- İlhan, Avni, *Mehdilik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- _____, "Kütübü Sittedeki Hadislere Göre Mehdilik", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1992): 101-124.
- İzmirli İsmail Hakkı, "Mehdi Meselesi", s.nşr. Ali Duman, *Hikmet Yurdu*, İbn Rüşd ö.s., 3/6 (2010): 339-346.
- Öz, Mustafa, *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı, 1995.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- _____, *Mehdi Gelecek mi? & Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Fakülte Kitabevi, 2010.

Şık, İsmail- Gökalp, Yusuf, "Sosyal Teoloji Bağlamında "Mehdilik" Algısına Bir Bakış: İzmirli İsmail Hakkı ve Cemaleddin Afgânî Karşılaştırması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/3 (2014): 468-490.

Topaloğlu, Fatih, "Şia'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5/2 (2012): 109-148.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İslâm İnancında Mehdî", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 16 (2012): 68-71.